

In IDEE 208, tijdschrift van de Van Mierlostichting, hield Remy Schuurmans een pleidooi tegen het inroepen van hulp voor zelfdoding bij voltooid leven aan de hand van een academisch debat binnen de politieke theorie gebaseerd op een spanning tussen twee waarden: autonomie en paternalisme.

Een reactie door Pieter Fokkink oud-Bestuursecretaris Stichting Wetenschappelijk Bureau D66, en-Redactievoorzitter IDEE

Van oude mensen en de levens die voltooid willen worden¹

Media vita in morte sumus

Pieter Fokkink²

Als 80+ democraat van het vooreerste uur was ik getroffen door het artikel van Remy Schuurmans, alumnus politieke theorie, over één van de belangrijkste vragen van ouderen in deze tijd: De legitimiteit van paternalisme bij voltooid leven.

In dit artikel betoogt hij dat de overheid ouderen met een wens tot voltooiing van hun leven via hulp tot zelfdoding dat moet belemmeren, met als argument dat het welzijnsbelang van die ouderen dat vergt.

*Het is maar een kleine overweging, maar het gaat om medische hulp bij zelfdoding **ter voltooiing** van het leven; het enig zekere in het leven is dat het tijdelijke overgaat in de tijdloze voltooiing. Een voltooid leven is de dood en daarna belemmeren is zinloos.*

De overheid moet dat belemmeren in het welzijnsbelang van de ouderen zelf, zo luidt het paternalistisch dogma, alsof de overheid beter weet wat in het welzijnsbelang van ouderen is dan de ouderen zelf.

NB Een vergelijkbare argumentatie had de Nederlandse Regering, kort nadat wij waren bevrijd van de Duitse bezetting, toen werd besloten Nederlandse militairen naar de Nederlands-Indische kolonie te sturen om het Indonesisch verzet te breken, immers Nederlanders wisten beter wat in het belang van de Indiërs was, dan zijzelf. En dat heeft veel Indonesiërs het leven gekost zonder dat ze dat wilden.

Laten wij de degelijkheid en deugdelijkheid van de onderbouwing door Remy Schuurmans eens kritisch onderzoeken.

Citaat: In dit artikel wordt de rechtvaardigheid van hulp bij zelfdoding bij voltooid leven onderzocht aan de hand van een lopend academisch debat binnen de politieke theorie. Dit debat is gebaseerd op een spanning tussen twee waarden: autonomie en paternalisme.

Begripsmatige verwarring?

De titel van het artikel van Schuurmans “De legitimiteit van paternalisme bij voltooid leven” vergt enige reflectie, te meer omdat de auteur dat achterwege laat.

Het onderwerp is een conceptwet en daarom moet “legitimiteit” in een politieke context worden begrepen: als “wetmatige vorm van machtsuitoefening over burgers door de overheid”. Vanuit de politieke filosofie behoort daarbij het perspectief van de morele en ethische grondslagen van rechtvaardigheid en rechtvaardiging in beeld te worden gebracht, maar de auteur doet dat niet.

Ook “paternalisme” verdient toelichting. Paternalisme is de uitbreiding van het “vaderlijk gezag” in hiërarchische zin naar de overheid of een instantie op grond van de veronderstelling dat die overheid of instantie beter in staat is te beoordelen wat in het belang van betrokkene is, dan betrokkene zelf, zoals bij minderjarigen of mensen met beperkte geestelijke vermogens, dan wel onvoldoende kennis van zaken; het klassiek filosofische

¹ Geplaatst in IDEE 209 pag.114 t/m 118, juli 2020

² Pieter Fokkink [1939] studeerde na lyceumβ [1956] politieke en sociale filosofie, economie, geschiedenis en rechten, was Officier van de Militaire Administratie, werkte bij een Registeraccountantsmaatschap en was ruim tien jaar werkzaam als consultant, vervolgens wetenschappelijk hoofdmedewerker en docent in de Economische Faculteit te Rotterdam en daarna bij Wijsbegeerte en Geschiedenis in Twente. Specialiseerde in wijsgerig-ethische vragen en beroepsverantwoordelijkheid rond voortplanting, genetica en orgaanvervangning. Was ruim 20 jaar actief in het Bestuursrecht.

begrip van “het goede leven” vormt de grondslag. Paternalisme contrasteert met Emancipatie.

Gaat het hier om “rechtvaardigheid” of om “rechtvaardiging”? De talloze betekenissen van rechtvaardigheid [Billijkheid, Eerlijkheid, Gerechtigheid, Recht doen, Redelijkheid, Voorrecht] in combinatie met de hier bepleitte overheidsingrijpen lijken niet direct van toepassing: rechtvaardigheid als morele waarde van “recht doen aan”, als “billijke verdeling van welvaart en welzijn” als bestuursrechtelijk principe van redelijkheid, gelijke behandeling van gelijke gevallen en ongelijke behandeling naar de mate van ongelijkheid, honorering van gedane toezeggingen of gewekte verwachtingen, enz.? Wel het begrip “rechtvaardiging” als argumentatie waarop overheidsingrijpen als juist kan worden beschouwd.

Het lopend Academisch Debat misgelopen?

Schuurmans voert anno 2020 twee publicaties aan voor wat hij “lopend debat” noemt. Dat zijn:

Wolff, R. P. (1990). ‘The conflict between authority and autonomy’. In Raz, J. (Ed.). *Authority* (pp. 20–31). New York: New York University Press.

Dworkin, G. ‘Paternalism’. *Stanford Encyclopaedia of Philosophy*, 12 februari 2017. Website. <https://plato.stanford.edu/entries/paternalism/> geraadpleegd op 26 september 2019.

Het artikel van Robert Wolff gaat over het “liberaal anarchisme”, waarbij de autoriteit van de staat en daarmee het overheidsgezag, aan banden wordt gelegd door de autonomie van de burger. Op het eerste gezicht zo ongeveer het tegenovergestelde van de intentie van Schuurmans.

Het zeer uitgebreide encyclopedische artikel van Gerald Dworkin is gebaseerd op de interpretatie dat Paternalisme van toepassing is in situaties waarin het individu niet meer rationeel over het eigen belang kan oordelen. Dat vergt bewijs en kan niet als vanzelfsprekend worden aangenomen. Ook hier vindt Schuurmans niet de juiste bron voor zijn stelling.

De eigen bijdrage aan het debat levert Schuurmans door te verwijzen naar John Stuart Mill.

John Stuart Mill verkeerd begrepen?

Schuurmans roept John Stuart Mill als hoge autoriteit te hulp. Laten we eens kijken wat Mill in *On Liberty* schrijft. Citaat uit de introductie van hoofdstuk 1: *The subject of this Essay is not the so-called Liberty of the Will, so unfortunately opposed to the misnamed doctrine of Philosophical Necessity; but Civil, or Social Liberty: the nature and limits of the power which can be legitimately exercised by society over the individual.*

En even verder: The struggle between Liberty and Authority is the most conspicuous feature in the portions of history with which we are earliest familiar.....terwijl hoofdstuk 4 als titel heeft: Of the Limits to the Authority of Society over the Individual.

Het is glashelder Mill verzet zich tegen de autoriteiten in de maatschappij die de individuele ontplooiing en de ontwikkeling van individualiteit [kernbegrip bij Mill] belemmeren.

Op Mill kan je geen beroep doen om mensen te belemmeren hulp bij zelfdoding in te roepen.

Waarom deze passage over Mill in het artikel staat is onduidelijk.

Een spanning tussen twee waarden: autonomie en paternalisme?

Het gaat in de context van de politieke theorie en dus over politieke “waarden”. Waarden die onze moraal bepalen geven richting aan het handelen. In het handelen toont zich de moraal! Kernwaarden in de politieke moraal zijn: *Menselijke Waardigheid* [op grond waarvan respect voor de persoonlijke levenssfeer en de autonomie is gebaseerd], *Rechtvaardigheid* [richt zich tegen willekeur en onrecht en beoogt recht te doen zonder aanzien des persoons met bijv. behandeling naar verdienste, rekening houden met draagkracht, erkenning van rechten, gelijke behandeling, kansen en uitkomsten, ieder het zijn], *Vrijheid* [zowel het kunnen doen als kunnen nalaten van een handeling in overeenstemming met de vrijheid van allen en verplicht tot het wegnemen van belemmeringen, het streven naar vergelijkbare gevolgen van keuzen, niet inmenging in keuzen], *Weldadigheid* [schade voorkomen, geen schade aanrichten, aangerichte schade herstellen, het goede doen in overeenstemming met de daarvoor geldende criteria], *Waarachtigheid* [eerlijkheid, integriteit, vertrouwen,

informatieplicht, zeggen wat je doet en doen wat je zegt, bewustzijn van vooroordelen en eigen identiteit]. Morele waarden vormen de fundamenteën van de morele normen. Als morele waarden met elkaar botsen, ontstaat een moreel dilemma.

Autonomie als politieke waarde speelt op tenminste twee niveaus: [1] het statelijke in termen van zelfbestuur voor delen van de staat, zoals je ziet in Spanje of Groot-Brittannië en soms zelfs in het uiteenvallen van geconstrueerde staten, zoals Tsjecho-Slowakije of Joegoslavië, en [2] in de verhouding tussen de staat enerzijds en de burgers anderzijds, waarin het gaat om de omvang van de staatsinvloed in het persoonlijke of private leven van de burgers; calvinistische concepten als “sovereiniteit in eigen kring” of de liberale “staatsonthouding in de economie”, zijn voorbeelden van de tweede categorie politieke autonomie.

In de filosofie staat autonomie [zelfwetgeving/zelfbeheersing] tegenover heteronomie [de wet opgelegd worden/beheerst worden].

Dat “autonomie” een actuele discussie is, staat buiten kijf, ook buiten de politieke sfeer. Het is een veelvoorkomend probleem in de beroepsuitoefening. Moeten advocaten altijd de wens van de cliënt volgen – ook als die juridische problemen geeft –, of moet ze hun eigen verantwoordelijkheid volgen. Diezelfde vragen doen zich voor in de zorg, de psychiatrie, etc. De technocratische beroepshouding dat de deskundige het wel het beste weet, wordt steeds meer afgewezen. De beroepsuitoefening wordt steeds professioneler, dat wil zeggen gericht op overtuigend overleg tussen cliënt en beroepsuitoefenaar. Zelfs bij orgaandonatie blijken nabestaanden niet overtuigd dat de overledene willens en wetens een juiste beslissing heeft genomen, dan wel daar op het tijdstip van overlijden nog achter staat, en weigeren de donatie.

Het paternalisme van Schuurman is gebaseerd op de idee van weldadigheid, het goede doen, maar is strijdig met de daarbij geldende interne norm van geen schade doen en is in strijd met vrijwel alle andere morele categorieën. Bovendien is het de vraag of het bij uitstek de overheid is die het octrooi op kennis van “wat het goede doen is”?

Kortom het gaat niet om een “spanning” tussen twee waarden, maar om waarden die verkeren in twee verschillende leefstijlen. Tot zover deze moreel filosofische beschouwing.

Wat is voltooid leven?

Is de individuele wens het leven te willen beëindigen, c.q. te voltooien, empirisch onderzoekbaar of gaan we primair te werk op basis van projectie en speculatie? Twee auteurs, Paul Schnabel en Els van Wijngaarden, worden kort besproken en daaraan is de conclusie verbonden dat er “voornamelijk sprake is van sociale en existentiële gebreken die niet noodzakelijk in verband staan met medische aandoeningen”. De auteur laat het hierbij, hoewel “voltooid leven” prominent in de titel van zijn artikel staat. Dat is jammer, want een deugdelijk literatuuronderzoek zou niet hebben misstaan.

Wanneer het leven geen perspectief meer heeft, ontbreekt de reden van bestaan.

Het enig zekere in het leven is de eindigheid er van. Een voltooid leven is de dood. Philippe Ariès heeft daar een prachtig boek over geschreven *L’homme devant la mort*.

Kan “het leven” bij leven “voltooid” zijn? De “goede dood” kan bij een “ondraaglijk en uitzichtloos lijden”, maar bestaat er ook een “goede dood” bij “ondraaglijk en uitzichtloos leven”?

Paternalisme als arrogante onverdraagzaamheid

Op de helft van het artikel komt de aap uit de mouw. Schuurmans wil ouderen belemmeren om hulp bij zelfdoding in te roepen. Paternalisme past heel goed in de sociaalliberale ideologie, omdat die ideologie de collectieve verantwoordelijkheid voor het individuele welzijn in het vaandel draagt. De recente wet op de orgaandonatie heeft zelfs Wikipedia gehaald onder het kopje: Libertijns Paternalisme. Maar hoe zit het dan met de gepropageerde vrijheid? Bij Mill ben je met paternalisme aan het verkeerde adres; voor Mill is paternalisme een belemmering voor de individuele vrijheid en ontwikkeling van individualiteit.

Citaat: Bij paternalisme in het geval van voltooid leven wordt ouderen de mogelijkheid om te kiezen voor hulp bij zelfdoding ontnomen om het welzijn van diezelfde ouderen te waarborgen.

Wat een mateloze arrogantie! Karl Marx vond dat mensen gedwongen “vrij” moesten worden

gemaakt, omdat ze uit zichzelf niet wisten wat vrij was; het communisme als de weg naar de ware vrijheid. Voor Schuurmans is paternalisme de weg naar het ware welzijn. De meest schokkende zin uit het artikel is:

Het is dan aan de levenseindebegeleider, in overleg met het individu, gebaseerd op de specifieke situatie van het individu, om te bepalen welke alternatieve oplossingen geprobeerd moeten worden voordat ouderen mogen kiezen voor hulp bij zelfdoding.

Laten we het er maar op houden dat Schuurmans vooral een theoretisch verhaal heeft neergezet zonder praktische betekenis en dat zijn studie-einde-begeleider te weinig paternalistisch was in de geest zoals Schuurmans bedoelt. Onder verwijzing naar Kants wederkerigheidsbeginsel loopt Schuurmans het risico dat zijn gebrek aan respect voor de ouderen zich tegen hem keert. Om met Emmanuel Levinas te spreken: "het is het gelaat van de ander dat uitdaagt tot empathie" en die empathie, dat inleven, is Schuurmans niet gegeven.

Uiteraard krijgen we weer de hele onfrisse discussie, vergelijkbaar met destijds de wet van Els Borst terug, met pseudo-intellectuele beschouwingen over zelfmoord en autonomie van artsen. Dat moeten we maar soeverein negeren.

Bestaat er "recht op sterven"?

Laten we ons voegen naar de geest van de recente uitspraak van het Duitse Constitutioneel Hof in Karlsruhe met als kern "**Men heeft het recht op een zelfgekozen dood**". Volgens de rechters is het strafbaar stellen van deze hulp in strijd met de Duitse grondwet. "Men heeft het recht op een zelfgekozen dood", oordeelde de rechter. De paragraaf in de strafwet beknot mensen in hun recht op hulp bij deze zelfgekozen dood en is daarom in strijd met de Duitse grondwet. "Hulp bij zelfdoding is wel degelijk te reguleren, maar het mag het zelfbeschikkingsrecht niet aantasten", zegt de rechter.

Wet toetsing levenseindebegeleiding van ouderen op verzoek

De angst slaat je om het hart wanneer je de hele bureaucratische optuiging leest in de concept-Wet toetsing levenseindebegeleiding van ouderen op verzoek. De overheid en de politiek moeten een keer stoppen met het wantrouwen van de burger. Er komt een nieuw type bemoeizorger met gebrek aan voorstellingsvermogen: de levenseindebegeleider heeft als regel niet de helft aan levenservaring van diegene die getoetst moet worden: "weet u wel zeker dat u dood wil"? Kom, kom. Het gaat om mensen die weten wat ze willen en waarom. Sluit je aan bij Karlsruhe en beperk het hele wetsvoorstel tot wijziging van artikel 294Wsr. [2] *Hij die opzettelijk een ander bij zelfdoding behulpzaam is of hem de middelen daartoe verschafft, wordt, indien de zelfdoding volgt, gestraft met een gevangenisstraf van ten hoogste drie jaren of geldboete van de vierde categorie. Artikel 293, tweede lid, is van overeenkomstige toepassing.* Hier moet een huisarts die dit bij de eigen patiënten doet worden gevrijwaard van rechtsvervolging. Huisartsen hebben een diep geworteld professionele beroepsverantwoordelijkheid met het daarbij behorende morele besef uitsluitend in het belang van de patiënt te handelen; dit in tegenstelling tot de overheid die na de invoering van de nieuwe pensioenwet met de immorele koppeling van de levensverwachting aan de pensioenleeftijd, een financieel belang heeft bij een lange levensverwachting. Vertrouw nu eens een keertje op het moreel besef van betrokkenen.

Geen circus van levenseindebegeleidingsdeskundigen, toetsingscommissies, malafide praktijken van fanatieke OvJ's etc.

De levenseindebegeleider

Erik Oud slofte naar de deur van zijn boerderijtje nadat er aan de bel was geklingeld. De jonge Barend Graf stond voor de deur. Erik keek de jongeman aan: “ben jij niet de zoon van de uitvaartondernemer”? Barend knikte. “Tjoe, er komt hier nooit iemand, ik schrok mij bijna dood toen er gebeld werd”, stamelde Erik. “Dat zou jammer zijn, want dan kom ik voor niks”, zei Barend. Gastvrij als Erik altijd geweest is, liet hij Barend binnen. Zoals gebruikelijk informeer je even naar elkaars situatie en Barend vertelde dat hij nu “levenseindebegeleider” was in het kader van een nieuwe uitvaartregeling. Omdat zijn vader begrafenisondernemer was, was die functie voor deze buurt bij hem ondergebracht. Wel heeft Barend nog met succes een cursus moeten volgen met als titel: “zeg maar JA tegen het leven”! Erik begreep er niet zo veel van, totdat Barend vertelde dat Erik een aanvraag had gedaan bij het “Orakel ter beoordeling van de gerechtvaardigheid van medische assistentie ter voltooiing van het leven”, kortweg Het Orakel genaamd. Gegeven de motivatie bij dat verzoek van een half jaar geleden, is het met spoed in behandeling genomen en heeft Barend de opdracht gekregen over het verzoek een rapport uit te brengen opdat het Orakel in redelijkheid een beslissing kan nemen. Barend heeft daartoe een I-pad bij zich, waarin het verzoek staat en het onderzoeksprogramma in stappen is geprogrammeerd. Barend controleert nog even of de gegevens van Erik nog wel kloppen en vraagt dan “waarom wil je eigenlijk dood”? “Waarom niet”? repliceert Erik. Barend kijkt in zijn computerprogramma en ziet dat dit antwoord een erkende reden is om het verzoek in behandeling te nemen. Na bevestiging, legt Barend uit wat er moet gebeuren. Op instructie van Het Orakel is aan het uitvaartcentrum een soort sociëteit toegevoegd, waarin allerlei mogelijkheden zijn om je te vermaken, tafeltennis, kaarten, tafelfootbal, toneel spelen, keuvelen, etc. Het programma schrijft voor dat Erik nu drie middagen per week gedurende drie maanden naar die sociëteit moet komen [is een kwartiertje lopen en dus goed voor de beweging] en dan wordt onmerkbaar geobserveerd door een team van religieuze, humanistische, medische en gedragsdeskundigen om te zien of de levenslust echt is verdwenen. Aan het einde van iedere middag beantwoordt Erik de geprogrammeerde vragenlijst. Wanneer zijn wil tot beëindiging niet is versaagd, en hij nog in leven is [immers de kans dat Erik in zo'n programma de behoefte krijgt voor de trein te lopen of in het water te springen is niet ondenkbaar], brengt Barend het rapport uit met de verslagen en zijn advies en dat van de deskundigen aan Het Orakel. Het Orakel is verplicht binnen drie weken een voor bezwaar en beroep vatbare beslissing te nemen.

Wij krijgen een melding van het Orakel wanneer het verzoek wordt gehonoreerd en handelen het in direct overleg met u en uw arts af.

Het is Erik volkomen duidelijk en hij praat met Barend nog wat na. Na vertrek van Barend keek Erik in de tuin of hij nog wat gevlekte scheerling kon vinden, want als geschoold classicus kent hij de bewering van de geschiedschrijver Aelianus dat door zieke en bejaarde mensen gevlekte scheerling genomen werd om zelfmoord te plegen, om zo de staat niet tot last te zijn.